

TUAN TABAL (M. 1891) DAN SUMBANGANNYA DALAM PERKEMBANGAN ISLAM DI TANAH MELAYU

Oleh:

Ahmad Zaki Berahim @ Ibrahim*

Mohd Roslan Mohd Nor**

Abstrak

Tuan Tabal merupakan tokoh ulama' yang tidak asing dalam kalangan masyarakat Islam di Tanah Melayu. Beliau telah banyak berjasa dalam perkembangan Islam di Tanah Melayu dan banyak memberikan sumbangan di dalam bidang pengajian Islam. kertas ini akan meneliti secara khusus sumbangan Tuan Tabal dalam mengembangkan pengaruh Islam ke Tanah Melayu.

Kata Kunci: *Tuan Tabal, Islam di Alam Melayu, Ulama' Melayu*

Abstract

Tuan Tabal is one of the Muslim scholars in Malay Archipelago. He has hugely contributed to the development of Islam in this area especially in the field of Islamic Studies. This paper will attempt to focus on and explore his contribution in spreading Islam in Malay Archipelago.

Keywords: *Tuan Tabal, Islam in Malay Archipelago, Malay Scholars*

Pendahuluan

Penyebaran Islam secara umumnya disebarkan kepada masyarakat antaranya adalah untuk memperkembangkan minda masyarakat setempat dari sudut intelektual dan moral sebagai pra-syarat kepada masyarakat manusia dalam kebangunan tamadun atas kedudukan manusia sebagai khalifah bumi. Sejarah dunia dewasa ini mengakui bahawa Islam telah melahirkan suatu kecemerlangan tamadun yang menyeluruh sebagai pembuktian yang telah membawa keamanan dan kesejahteraan kepada dunia sejagat akibat tercetusnya keilmuan dan institusi ulama'.

---

* Ahmad Zaki Berahim @ Ibrahim, Ph.D adalah Profesor Madya di Jabatan Sejarah dan Tamadun Islam, Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya.

** Mohd Roslan Mohd Nor, Ph.D adalah pensyarah kanan di Jabatan Sejarah dan Tamadun Islam, Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya.

Sinar Islam yang telah mula menembusi Nusantara dari kurun ke 7M lagi dan seterusnya semakin begemerlapan selepas kurun ke 13M, telah menumbuhkan bibit pembudayaan Islam terhadap penganutnya di alam ini. Proses tersebut hasil daripada pemupukan para da'ie yang tidak mengenal erti lelah dan jemu bahkan mengharapkan keredhaan Allah s.w.t.¹

Perkembangan Islam di Tanah Melayu

Islam telah tersebar merangkumi sebahagian Eropah, Asia Tengah, Asia Selatan, Asia Timur dan tidak ketinggalan Asia Tenggara. Kedudukan Asia Tenggara khususnya Tanah Melayu di tengah perjalanan Timur-Barat menjadi wilayah terbuka kedatangan pedagang serata dunia. Pedagang Islam juga turut terlibat dan berdagang di pelabuhan Perlak, Pasai, Sulu, Aceh, Patani, dan Brunei dan Tanah Melayu. Bagi Tanah Melayu Melaka menjadi pusat perdagangan dan penyebaran Islam. Kemudian diikuti Kedah, Kelantan, Terengganu, Pahang dan Johor. Permulaan hubungan Islam di Tanah Melayu dikatakan bermula pada abad ke-7M lagi.² Walaupun bukti hubungan itu masih diperinci oleh para pengkaji, namun kedudukan Tanah Melayu yang menjadi jalan utama perdagangan melalui jalan laut memungkinkan hubungan itu berlaku sejak dari abad pertama Islam. Manakala pengaruh dari segi politik, ekonomi, dan sosial berlaku dan ketara selepas abad ke-15M iaitu zaman kegemilangan Melaka. Di Melaka, Islam menjadi teras kehidupan dari sudut politik, ekonomi, dan sosial masyarakat.³ Dengan perkembangan Islam di Tanah Melayu, maka telah lahir ramai ulama' hebat dalam menyambung perjuangan mengembangkan Islam ke seluruh pelusuk Tanah Melayu. Antara ulama' Melayu terawal yang memulakan perjuangan memperkembangkan Islam di Tanah Melayu ialah Tuan Tabal atau nama sebenarnya Haji Wan Abdul Samad Bin Muhammad Salih al-Kelantani.

---

¹ Wan Abdullah Bin Hj. W. Mahmood (1997), *Tamadun Islam dan Tamadun Alam Melayu Serta Sumbangannya Kepada Dunia*, Selangor: Percetakan Global Printers Sdn. Bhd, h. 120.

² Thomas W Arnold (1913), *The Preaching of Islam: A History of the Propagation of the Muslim Faith*, London. Lihat juga Rauf, M.A. (1964), *A Brief History of Islam with Special Reference to Malaya*. (Edisi pertama). Kuala Lumpur, h. vi, 115.

³ Ahmad Jelani Halimi (2006), *Perdagangan dan Perkapalan Melayu di Selat Melaka. Abad ke 15 Hingga ke-18*. Kuala Lumpur: DBP. Lihat juga dalam Wheatley P. (1983), *Melaka: The transformation of a Malay Capital, c.1400 - 1978*. Kuala Lumpur.

Abdullah Tahir dalam penulisannya menyatakan:⁴

“Kegiatan penyebaran ilmu pengetahuan terutama mengenai ajaran Islam dan falsafah pada peringkat awal lebih banyak di lakukan oleh tiga orang ulama’ yang terkemuka. Ulama’-ulama itu ialah Tuan Haji Abdul Samad Bin Muhammad Saleh (1816-1891), yang lebih terkenal dengan nama Tuan Tabal, Haji Wan Ali Bin Abdul Rahman dan Haji Muhammad Yusuf Ahmad atau lebih di kenali dengan nama Tok Kenali.”

Berdasarkan pernyataan tersebut maka jelaslah bahawa antara tokoh ilmuan terkemuka utama yang menyumbang khidmat besar dalam pendidikan dan persuratan Melayu Islam di Malaysia ialah Hj. Abdul Samad b. Mohammad Salleh (Tuan Ta’bai atau Tuan Tabal)⁵ dan zuriatnya. Tuan Tabal masyhur sebagai seorang alim dan ahli sufi. Ketokohnya dalam bidang tasawuf dan beberapa bidang ilmu agama memang diakui oleh ramai ulama’ lain khususnya di Patani yang berhampiran dengan negeri tempat kelahirannya iaitu Kelantan.⁶

Latar Belakang Tuan Tabal

Nama sebenar beliau ialah Haji Wan Abdul Samad Bin Muhammad Salih al-Kelantani. Beliau dilahirkan lebih kurang pada tahun 1840 dan meninggal pada tahun 1891.⁷ Tetapi tarikh lahirnya yang tepat belum dapat di kesan. Namun, para peneliti sejarah pernah mengetengahkan dua tarikh yang berbeza tahun 1816 dan 1840. Sebahagian menyatakan 1840 itu dianggap lebih tepat daripada tahun

---

⁴ Abdullah Tahir (1985), *Kemunculan dan Kegiatan Penulis-penulis Kreatif Kelantan Sejak Sebelum Perang Hingga Kini*, Penerbitan Universiti Malaya, h. 3.

⁵ Gelaran Tuan Ta’bai adalah kerana mengambil sempena tempat asal kediamannya di Ta’bai di selatan Thailand. Manakala gelaran Tuan adalah bagi membezakan dirinya dengan ayahnya Mohammad Salleh, seorang dukun dan pendekar terkenal yang memperoleh gelaran sebagai Tok Ta’bai

⁶ Ab Manaf Haji Ahmad & Tajuddin Saman (2005), *Tokoh-Tokoh Agama dan Kemerdekaan di Alam Melayu*, Kuala Lumpur: Yayasan Dakwah Islamiyah Malaysia, h. 92.

⁷ Nik Abdul Aziz Bin Haji Nik Hassan (1977), *Sejarah Perkembangan Ulama’ Kelantan, Sejarah Gerakan dan Perkembangan Alam Pemikiran Islam di Jajahan Kota Bharu 1900-1940*, Kota Bharu: Pustaka Aman Press Sdn. Bhd, h. 38-40.

1816.⁸ Seseengah kajian menyatakan nama penuh beliau ialah Haji Wan Abdus' Shamad bin Wan Muhammad Shalih bin Wan 'Abdul Lathif al-Fathani.⁹ Beliau dilahirkan di Kampung Tabal dan meninggal dunia di Kota Bharu.¹⁰ Wujudnya gelaran Tuan Tabal ke atas dirinya kerana beliau berasal dari Tabal, sekarang dalam Wilayah Selatan Thailand. Sudah menjadi kelaziman di dalam tradisi masyarakat Islam Kota Bharu apabila munculnya seorang ulama' masyhur, maka ulama' itu akan diberi gelaran nama tempat asal kampungnya.¹¹

Tuan Tabal adalah anak yang sulung daripada lapan beradik. Saudara-saudaranya yang lain ialah Maimunah, Salamah, Said, Haji Yusuf, Haji Abdul Rahman, Haji Uthman dan Haji Taib. Ibunya bernama Tok Cu Mah yang berasal dari Sulawesi, Indonesia dan berpusara di Patani, Selatan Thailand, manakala bapanya yang lebih dikenali dengan panggilan Haji Wan Leh, berkubur di Pangkalan Kubor, Tumpat.¹² Tidak dapat dinafikan bahawa Tuan Tabal adalah termasuk dalam lingkungan kekeluargaan besar para ulama' Patani yang terkenal seumpama Syeikh Daud bin Abdullah al-Fatani, Syeikh Zainal Abidin bin Muhammad al-Fatani, Syeikh Muhammad bin Ismail ad-Daudi al-Fatani, Syeikh Ahmad bin Muhammad Zain al-Fatani, dan lain-lain.¹³ Bapa beliau menjadi imam di Tabal.¹⁴ Oleh sebab itu, pengajian asas agamanya diperoleh daripada bapanya sendiri. Kesan daripada pendidikan awal bapanya, Tuan Tabal mempunyai kecenderungan hidup sebagai seorang yang taat kepada agamanya dan warak.

Peristiwa penghijrahan beliau ke Kota Bharu berlaku kira-kira dalam tahun 1870. Kemudian Tuan Tabal dikahwinkan oleh Tok Semian dengan anaknya yang dikenali sebagai Wan Kalsom atau Wan Som. Dengan isterinya itu, beliau dikurniakan enam orang anak, Wan

---

⁸ Ismail Che Daud (2001), *Tokoh-Tokoh Ulama' Semenanjung Melayu (1)*, Kota Bharu: Majlis Ugama Islam dan Adat Istiadat Melayu Kelantan, h. 101.

⁹ Wan Mohd Saghir (2006), *Kertas Kerja Hubungan Kekeluargaan Tuan Tabal Dengan Dengan Para Ulama yang Terkenal Sebelum dan Sesudah Beliau* (tidak terbit), h. 3.

¹⁰ Ibrahim Abu Bakar (2006), *Kitab-Kitab Agama Melayu Kelantan: Satu Kajian*, Dewan Bahasa dan Pustaka, h. 370.

¹¹ *Ibid*, h. 40.

¹² Ismail Che Daud (2001), *op. cit*, h. 102.

¹³ Wan Mohd Saghir (2006), *Kertas Kerja Hubungan Kekeluargaan Tuan Tabal Dengan Dengan Para Ulama yang Terkenal Sebelum dan Sesudah Beliau*, (tidak terbit), *op. cit*, h. 3.

¹⁴ Abdullah @ Alwi Haji Hassan (2006), *Kitab-Kitab Agama Kelantan: Kifayat al-'Awwam oleh Haji Wan Abdul Samad bin Muhammad Salih (Tuan Tabal) (1840-1891)*, Dewan Bahasa dan Pustaka, h. 402.

Muhammad/Ahmad, Wan Musa, Wan Omar, Wan Abdullah, Wan Aishah dan Wan Fatimah. Anaknyanya yang paling terkenal ialah Haji Wan Muhammad, Haji Wan Musa dan Haji Wan Abdullah. Namun ada juga sesetengah pengkaji yang mengatakan perkahwinan dengan Wan Som merupakan perkahwinan kedua Tuan Tabal, dan perkahwinannya yang ketiga ialah dengan Hajah Baru yang dijodohkan oleh Engku Embong.¹⁵

Dengan isteri beliau Hajah Baru, lahir pula Pak Da Che Mat “Tukang Nasyid” dan Che Wook. Che Mat bertugas sebagai Kerani Mahkamah Syara’ manakala Che Wook bertemu jodoh dengan Haji Mahmud Pasir Hor. Setelah berkahwin dengan Wan Som, Tuan Tabal terus tinggal secara tetap di Kota Bharu dan mendirikan sebuah surau di Lorong Tok Semian, yang letaknya tidak begitu jauh dari Masjid Besar Muhammadi.¹⁶ Tuan Tabal merupakan ulama’ yang sezaman dengan Tok Wan Ali Kutan (1837-1913), cuma kedua-duanya tinggal di tempat yang berbeza, walaupun asal mereka sama iaitu Kelantan.¹⁷ Bahkan kedua-dua tokoh ulama’ ini sangat tersohor sebagai pengarang kitab jawi abad ke-19 yang berasal dari Kelantan. Tok Wan Ali Kutan bergiat di Mekah, manakala Tuan Tabal bergiat di Kelantan. Tuan Tabal ditakdirkan tidak berusia panjang. Beliau disebut-sebut meninggal dunia ketika berusia 51 tahun, tetapi tarikh tepatnya belum ditemui. Namun begitu, beberapa orang penulis sebelum ini (termasuk cicitnya sendiri) merumuskan beliau meninggal dunia sekitar tahun 1891. Menurut Ismail Che Daud pula,¹⁸ beliau kurang yakin dengan tarikh tersebut. Ini kerana:

- i. Ada sumber yang menyebut bahawa kali terakhir Tuan Tabal pergi ke Mekah (bersama putera sulungnya) ialah pada tahun 1311H. Mengikut takwim, padanan tahun 1311H, meliputi tempoh antara 14 atau 15 Julai 1893 hingga 3 atau 4 Julai 1894. Jika kenyataan pergi ke Mekah pada tahun 1311H dapat diterima, maka ini bermakna bahawa sehingga pertengahan 1894 atau seawal-awal penghujung 1893 Tuan Tabal masih dikandung hayat.

---

¹⁵ Hamdan Hassan (1985), *Peranan Pendidikan Islam Masjid Muhammadi Kota Bharu Pada Permulaan Abad Ke-20 Masihi*, Kuala Lumpur: Jabatan Pengajian Melayu Universiti Malaya, h. 157.

¹⁶ *Ibid*, h. 157.

¹⁷ Mohd. Taufik Arridzo Mohd. Balwi (2006), *Sumbangan Syeikh Wan Muhammad Ali bin Abdul Rahman al-Kelantani Dalam Penulisan Teks-teks Islam (Melayu): Satu Pengenalan*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, h. 447.

¹⁸ Ismail Che Daud (2001), *op. cit*, h.120-121.

- ii. Teradapat punca lisan yang mengatakan bahawa Tuan Tabal “mati kemudian daripada Tok Konok”. Sedangkan Tok Konok mati pada pertengahan 1310 H, iaitu awal tahun 1893.
- iii. Tarikh Hijriah tidak dinyatakan. Pada hal peringatan surat menyurat dan penulisan datuk moyang kita zaman silam menggunakan tarikh Hijriah.
- iv. Setelah risalah, *‘Uqd al-Juman fi’ ‘Aqa’id al-Iman* dicetak pertama kali pada tahun 1317 H, pengarang mengirinkan naskhah hadiah dengan nota iringan berbunyi “Daripada Ahmad Bin Haji Wan Din Ibni almarhum Mustafa kepada adinda Tuan Tabal Kelantan” ini menggambarkan seolah-olah sehingga ke tahun sebelumnya (1316 H), Tuan Tabal masih hidup.

Kenyataan Tuan Tabal meninggal dunia di Kota Bharu adalah fakta yang cukup jelas, tetapi tahun kematiannya masih menjadi teka-teki seperti samarnya tahun kelahirannya. Namun begitu tinjauan di perkuburan Tuan Tabal di Banggol mencatatkan bahawa beliau meninggal dunia pada tahun 1891. Ada kemungkinan catatan di perkuburan itu juga tidak tepat berdasarkan beberapa alasan di atas.

Pendidikan

Beliau mendapat pendidikan awal daripada bapanya dan beberapa orang guru lain di Masjid Tabal, Patani.¹⁹ Semasa berumur belasan tahun beliau telah mengembara ke daerah Besut Terengganu untuk melanjutkan pengajian agamanya.²⁰ Selain mempelajari ilmu tasawuf, Tuan Tabal juga mempelajari ilmu fiqh, terutamanya fiqh shafi’iyah, Usul al-Din, tafsir, hadith, nahw, dan saraf ‘Arab. Begitu juga dalam bidang ilmu-ilmu mantik, *balaghah*, *‘arudh* dan lain-lain. Setelah beberapa tahun belajar di Besut, beliau berangkat ke Mekah untuk meneruskan pengajian Islamnya pada peringkat yang lebih tinggi.²¹ Antara guru-guru utamanya ialah Syeikh Abdul Kadir bin Abdul Rahman, Syeikh Ibrahim al-Qadhi Salleh al-Rasyidi (1813-1874M).²² Salah satu daripada guru beliau yang bernama

---

¹⁹ *Ibid*

²⁰ Abdullah @ Alwi Haji Hassan (2006), *op. cit*, h. 402.

²¹ *Ibid*; mengikut Wan mohammad Saghir Tuan Ta’bai mengikut pengajian dengan Sheikh Ahmad Mohammad Zain. Walau bagaimanapun kedudukan usia Sheikh Ahmad Mohamad Zain berusia jauh lebih muda dari Tuan Ta’bai sendiri. Walau bagaimanapun tidak mustahil beberapa anaknya seperti Hj Wan Muhammad atau Mufti Hj Wan Musa pernah mendapat pendidikan dari Sheikh Ahmad Mohamad Zain.

²² Ismail Che’ Daud; *op.cit*. hlm. 100

Sidi Ibrahim, merupakan murid kepada Sidi Ahmad Ibn Idris, pengasas Tariqat Ahmadiyah dari Afrika Utara. Ini boleh menjadi bukti bahawa beliau telah lebih awal menyebarkan Tariqat Ahmadiyah di Tanah Melayu berbanding al-Dandarawi di Negeri Sembilan. Beliau dikatakan telah menamatkan pengajian di Kota Mekah pada sekitar 1285H bersamaan 1868M.²³

Sesetengah sumber mengatakan Tuan Tabal juga semasa kecilnya mendapat pendidikan di pondok Patani di Selatan Siam dan kemudiannya baru menyambung pelajaran agamanya di Mekah al-Mukarramah.²⁴ Di kampungnya, beliau mula bergiat menyebarkan ilmu yang diperolehnya semasa di Mekah. Pengajarannya secara *halaqah*, atau secara sistem persekolahan pondok telah mendapat sambutan daripada orang ramai.

Sumbangan Dalam Bidang Penulisan Kitab

Tuan Tabal bukan sahaja terkenal bijak mengajar dan mendidik masyarakat tetapi juga tergolong seorang tokoh yang berpandangan jauh. Untuk itu beliau telah berusaha menterjemah dan menyediakan kitab/risalah pengajaran. Ada di antara karangannya hingga sekarang masih dijadikan teks pengajian dan bahan telaah dalam sistem pengajian halaqat pondok dan seumpamanya.²⁵ Abdul Razak Mahmud menyatakan bahawa Tuan Tabal menghasilkan tujuh buah kitab agama. Tujuh buah kitab karangan beliau ialah *Minhat al-Qarib*, *Jala' al-Qulub*, *Munabbih al-Ghafilin*, *Bidayat al-Ta'lim bi Kifayat al-'Awwam*, *Bab Harap dan Manhaj Ahli al-Awbat fi Bayan al-Tawbat*.²⁶ Walaupun sebahagian tajuk kitab itu di dalam Bahasa Arab, namun isi kandungannya adalah dalam Bahasa Melayu. Ini merupakan satu kelaziman bagi pengarang kitab di kalangan ulama' Melayu terutama mereka yang mempunyai latar belakang pendidikan di timur tengah terutama di Mekah pada ketika itu. Abdul Razak Mahmud turut menyenaraikan nama tujuh kitab agama²⁷ karangan Tuan Tabal yang kebanyakannya dalam bidang tasawuf. Menurutnya:²⁸

“Kemasyhuran Tuan Tabal bukanlah kerana pondoknya yang besar atau muridnya yang ramai, tetapi kerana pengaruh ajaran tasawuf dan Tarikat

---

²³ *Ibid*

²⁴ Nik Abdul Aziz Bin Haji Nik Hassan (1977), *op. cit*, h. 40-41.

²⁵ Ismail Che Daud (2001), *op. cit*, h. 105.

²⁶ Ibrahim Abu Bakar (2006), *op. cit*, h. 371.

²⁷ Sebenarnya 8 buah kitab yang dihasilkan oleh Tuan Tabal.

²⁸ *Ibid*, h. 371.

Ahmadiyah yang di bawanya dan juga kitab-kitab karangannya. Terdapat sejumlah tujuh buah kitab karangan beliau yang telah diterbitkan setakat ini. Kebanyakannya dalam bidang tasawuf”.

Kitab karangan Tuan Tabal yang ditemui kesemuanya berjumlah lapan buah iaitu:²⁹

1. *Munabbih al-Ghafilin* atau “Penyedar Bagi Orang Yang Lalai” iaitu “...pada menyatakan barang yang dituntut dahulu daripada mati dan tatkala hampir dengan mati dan kesakitan sakaratul maut dan ehwal segala orang mati dan orang yang kasih kepada Allah...” kitab ini selesai ditulis dan diterjemahkan pada hari Sabtu, 2 Muharram 1285 (25 April 1868). Naskhah cetakan Matba’ah al-Ahliyah Kota Baharu, setebal 13 x 18.4 sentimeter ini adalah berasal daripada salinan anaknya Haji Wan Abdullah Khatib yang bertarikh Sabtu 27 Syaaban 1320 (29 November 1902). Malah kitab ini juga telah dimuatkan kata pengantar oleh cucunya Haji Muhammad Saleh bin Haji Wan Musa, (Mufti) yang bertarikh 3 September 1955.
2. *Jala’ al-Qulub bi Zikrillah*. Kitab ini merupakan kitab hasil daripada cetusan ilmu tasawuf. Ia selesai diterjemahkan pada waktu Zuhur hari Rabu 18 Muharram 1287 (20 April 1870). Cetakan kedua kitab ini adalah sebanyak 5,000 naskhah dengan suruhan anak beliau, Haji Wan Musa. Ia selesai di cap di Matba’ah al-Kamaliah, Kota Baharu, pada 29 Zulhijjah 1354 (23 Mac 1936). Berukuran 14.5 x 22 sentimeter dan tebalnya 26 muka surat.
3. *Kifayah al-‘Awwam fi ma Yajibu ‘alayhim min Umur al-Islam* “memadai bagi orang yang awam pada apa yang wajib atas mereka itu daripada segala perkara agama Islam.” Sebutan ringkasnya “*Kifayah al-‘Awwam*”. Kitab ini merupakan himpunan ilmu Usuluddin, Fikah dan Tasawuf. Diselesaikan pada 4 Safar 1295 (7 Februari 1878). Cetakan pertamanya di Matba’ah al-Miriah, Makkah yang siap pada 27 Zulkaedah 1323 (22 Januari 1906). Kitab ini setebal 27 muka. Formatnya berukuran 18.3 x 26.8 sentimeter. Cetakan ketiga pula adalah setebal 29 muka surat dan ia dicetak di Matba’ah al-Kamaliah, Kota Bharu.

---

²⁹ Siti Misliza Ahmadin, (2007), *Kifayah Al-‘Awwam: Kajian Teks Dan Transliterasinya*, Latihan Ilmiah Sarjana Muda Usuluddin, Universiti Malaya, h. 32-35.

4. *Minhat al-Qarib al-Mujib wa Mughni al-Raghibin fi al-Taqrif*. Ini merupakan karya induknya merangkumi ilmu Tauhid, Fikah dan Tasawuf. Ia selesai disusun pada hari Jumaat 10 Zulhijjah 1300 (12 Oktober 1883). Cetakan pertama kitab ini di Matba'ah al-Miriah, Makkah pada akhir Safar 1325 (awal April 1907). Ia setebal 328 muka surat tidak termasuk daftar kandungannya sebanyak 7 muka surat. Kemudian cetakan kedua berlaku pada Januari 1936. Sorotan tentang kitab ini pernah termuat di dalam *Pengasuh* bilangan 501/1989, halaman 31 hingga 40.
5. *Bidayat Ta'lim al-'Awwam fi Tarf min Arkan al-Islam*. Kitab ini mengumpulkan ilmu Usul al-Din dan Fikah. Cetakan awalnya di Matba'ah al-Miriah, Makkah dan ia selesai pada 29 Zulkaedah 1323 (24 Januari 1906). Halamannya setebal 27 muka surat dan berukuran 18.5 x 27 sentimeter. Pengedarnya adalah D.Y. Ikhwan, Kota Bahru.
6. *Munyat ahl al-'Aubat fi Bayan al-Taubat*, merupakan Ilmu Tasawuf perihal taubat. Dicitak kali pertama adalah di Matba'ah Mustapha Press, Kota Bharu. Setebal 44 muka surat dan berukuran 13.8 x 20.6 sentimeter.
7. *Bab Harap* (ilmu Tasawuf). Tiada tarikh karang. Cetakannya di Matba'ah al-Kamariah, Kota Bharu akhir 1356H / akhir 1940M berukuran 17.8 x 25.3 sentimeter, mempunyai naskhah setebal 57 muka surat. Diterbitkan oleh "Pak Ngah Haji" Che Abdul Salam bin Muhammad, Kubang Pasu dengan kebenaran Haji Abdul Rahman Abdullah Khatib.³⁰
8. *Munyat al-Murid fi Ba'd Awsat Sayyid al-Mursalin* (membicarakan sifat penghulu segala rasul). Kitab ini tidak sempat siap kerana kematian Muallifnya. Mempunyai 36 muka surat. Namun begitu pihak Matba'ah al-Kamaliah telah mencetaknya dan ia telah selesai pada 29 Muharram 1345 (12 Julai 1926). Kitab ini turut dipamerkan ketika berlangsungnya Pameran Bulan Dakwah Dewan Perumpulan Perempuan Kelantan, Jalan Mahmud, Kota Bharu pada 13 hingga 19 Disember 1978.

---

³⁰ Hj Abd Rahman merupakan cucu Tuan Tabal. Nama penuhnya Haji Nik Abdul Rahman bin Haji Abdullah Khatib bin Haji Abdul Samad Tabal. Muridnya ramai, beliau merupakan seorang penerus sekolah pondok peninggalan ayahnya. Bermula pada 4 Julai 1946 telah berjaya menyandang jawatan Imam di masjid Muhammadi, Kota Bharu. Malah turut memegang beberapa jawatan yang lain. Beliau telah meninggal pada 22 Januari 1968.

Berdasar tinjauan di atas, didapati bahawa karangan sulung Tuan Tabal telah tamat pada 2 Muharram 1285 atau 25 April 1868. Ringkasannya kelapan-lapan karangan ini telah dicetak dan disebarikan kepada orang awam. Namun begitu sejak kebelakangan ini hanya risalah *Munabbih al-Ghafilin* sahaja yang masih terdapat di pasaran.³¹

Sumbangan Tuan Tabal Dalam Bidang Pendidikan, Pengajaran dan Persuratan Melayu Islam di Malaysia

Selepas menamatkan pengajiannya di Kota Mekah pada sekitar 1285H / 1868M dan kembali ke kampung kelahirannya, Ta'bai, beliau merancang membuka *halaqah* pengajian di situ tetapi hasrat itu tidak menjadi kenyataan kerana ada permintaan dari Abdul Rahman bin Lebai Muda (Tok Semian) yang memintanya membantu membangunkan sektor pendidikan di Kelantan sebagai asas ke arah memajukan negeri Kelantan. Berasaskan itu Tuan Tabal telah berhijrah ke Kota Bharu, Kelantan. Walaupun demikian, dalam tempoh tersebut Tuan Tabal kembali untuk memberi pengajaran agama bulanan kepada masyarakat di kampung kelahirannya di Ta'bai. Bahkan Tuan Tabal mempunyai pondok *khalwatnya* di pinggir pantai Ta'bai yang digunakan untuk beribadat ketika berada di kampung asalnya, Ta'bai.

Semasa Tuan Tabal berhijrah ke Kota Bharu, Tuan Tabal masih bertaraf anak muda yang belum lagi berkeluarga. tidak lama selepas itu beliau dikatakan tertarik pada salah seorang anak perempuan Abdul Rahman Lebai Muda, Wan Khalthum³² lalu mengahwininya. Dengan kerjasama dan di atas tanah yang diwakaf oleh mertuanya dan masyarakat setempat, beliau mendirikan madrasah. Di bawah didikannya, lahirlah generasi ilmuan Islam yang memperkembangkan sistem dan rangkaian pendidikan Islam dan menjadi penggerak Islah masyarakat dan memajukan pembangunan masyarakat dan tamadun Islam di Malaysia khasnya dan alam Melayu umumnya.³³ Betapa penting dan istimewanya Tuan Tabal dalam sejarah negeri Kelantan terbukti di mana kehadirannya mendiami daerah kediaman hulubalang dan tokoh pentadbiran terkemuka pemerintahan negeri Kelantan pada akhir kurun ke-19 iaitu Tok Semian telah mengubah persepsi masyarakat terhadap daerah tersebut yang selalu dikenali dengan 'Perkampungan Tok Semian' tetapi kemudian lebih

---

³¹ Ismail Che Daud (1988), *op.cit.*, h.105-116.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*

dikenali sebagai '*Mantiqah 'Ilm'*' (kawasan ilmu) berikutan kehadiran Tuan Tabal dan madrasahnyanya serta madrasah dengan pondok-pondok lain di kawasan tersebut.

Tuan Tabal semasa hidupnya banyak menyumbang khidmat kepada lapangan pembangunan ilmu pengetahuan di Kelantan. Sumbangan beliau termasuk sumbangan yang bersifat teori dan pemikiran, di mana Tuan Tabal menulis banyak buku dalam pelbagai disiplin ilmu bagi memenuhi keperluan beberapa peringkat masyarakat.³⁴ Manakala dari sudut amalan praktikal beliau dan anak-anaknya telah membangunkan madrasah. Melalui anak-anak dan pelajarnya, terbangun beberapa rangkaian madrasah pondok lain di seluruh negara. Manakala dalam penulisannya pula, beliau berjaya menghasilkan kitab pengajian awam dan kitab lain untuk memenuhi keperluan pengajaran pelajar-pelajar di pondoknya. Maka demikian, dalam bidang halaqah pengajaran, beliau memperuntukkan satu hari khas bagi pengajaran awam dan hari serta masa-masa lain untuk pengajaran pelajar-pelajar pondoknya. Demikian juga dalam lapangan tasawuf Tuan Tabal telah mengemukakan pemikiran tasawuf berasaskan tarikat. Beliau berpegang kepada Tariqat Ahmadiyah yang diterimanya dari Syeikh Ibrahim bin Qadhi Salleh al-Rasyidi dan mempraktikkan amalan zikir, tahlil dan halaqah mingguan di madrasahnyanya serta di hampir semua madrasah yang dibangunkan oleh zuriat dan generasi kemudian madrasahnyanya.

Seperti dinyatakan di atas bahawa kealiman beliau terserlah dalam ilmu Feqah, Usul al-Din dan Tasawuf. Antara ketiga-tiga ilmu itu, tasawuf lah yang paling diminatinya. Satu perkara yang paling menarik tentang Tuan Tabal ialah percubaan beliau untuk menyatukan ilmu syariat (Feqah) dengan ilmu hakikat (Ihsan).³⁵ Tuan Tabal mula-mula mengajarkan ilmu agama di kampungnya, Tabal Tempuyak, tetapi kerana keahlian dan kepopularan beliau, maka beliau di jemput mengajar di Masjid Muhammadi, Kota Bharu.³⁶ Di Kota Bharu, beliau banyak mengajar ilmu tasawuf. Menurut Alwi Haji Hassan, beliau berpegang kepada Tarikat Syadhiliyah, yang diasaskan oleh Abu 'I-Hassan al-Syadili. Tetapi pada hemat penulis, Tuan Tabal berpegang kepada Tarikat Ahmadiyah kerana beliau merupakan pelopor tarikat ini. Tambahan pula

---

³⁴ Perkembangan kemudian menjadi di kawasan ini berdiri ke beberapa madrasah lain yang di dirikan oleh zuriat Tuan Tabal antaranya Madrasah Hj. Wan Musa, Madrasah Khatib Hj. Wan Abdullah (kedua-duanya dari anak lelaki Tuan Tabal) dan Madrasah Tok Wali Che' Mud.

³⁵ Nik Abdul Aziz Bin Haji Nik Hassan (1977), *op. cit.*, h. 40-41.

³⁶ Hamdan Hassan (1985), *op. cit.*, h. 157.

beliau pernah belajar dari Sidi Ibrahim yang merupakan tokoh Tarikat Ahmadiyah lapisan ke-2. Begitu juga anak murid Tuan Tabal iaitu Tuan Guru Haji Daud Bukit Abal yang terkenal dengan pengamalan Tarikat Ahmadiyah. Oleh itu, hujah bahawa Tuan Tabal berpegang kepada Tarikat Ahmadiyah adalah lebih kuat.

Beliau mempunyai ramai murid yang berguru dengannya. Beliau juga menyumbangkan keilmuannya melalui pengajaran, beliau juga merupakan penulis profilik pada zamannya.³⁷ Beliau telah mendirikan surau di Lorong Tok Semian, Kota Bharu untuk memberikan pelajaran tambahan kepada pelajar-pelajar agama yang datang mencari ilmu agama di Masjid Besar tersebut. Surau yang telah didirikan itu lebih dikenali sebagai surau Tuan Tabal, dan masih boleh didapati hingga sekarang. Beberapa tahun yang lalu surau ini telah diperbaiki untuk dijaga supaya berkekalan.³⁸ Ajaran tasawuf Tuan Tabal, mengikut apa yang terdapat dalam karya-karyanya, cuba memadukan antara ajaran syariat dengan ajaran tasawuf seperti katanya sendiri “*al-jami’ bayna ‘ilmi al-shari’at wa al-haqiqat*”, sebagaimana keterangan yang didapati pada karya beliau.

Konsep memadukan antara dua ilmu dari Tuan Tabal ini boleh dikaitkan dengan idea Imam al-Ghazali, yang dikemukakan jauh sebelumnya untuk menghindari masyarakat Islam yang mengamalkan ajaran tarikat, tergelincir jauh dari jalan syariat. Akibat daripada ajaran tasawuf Tuan Tabal yang mengambil jalan tengah dan sederhana ini, maka beliau ketika membincangkan mengenai soal roh, telah mencela ajaran yang sesat.³⁹ Sebagai menjejak tradisi aktiviti keilmuannya Islam sepanjang zaman, Tuan Tabal mencurahkan segala tenaga dan masanya untuk mengajar, beribadah dan mengarang kitab setiap hari. Keseriusan beliau dalam penumpuan kepada aktiviti tersebut telah melazimkan masanya untuk tidur hanya dua jam sahaja dalam satu hari.⁴⁰ Walaupun masa tidur beliau ini boleh dipertikaikan, kerana manusia sepatutnya memerlukan 6 hingga 8 jam untuk tidur sehari bagi menyempurnakan tuntutan badan yang perlu berehat. Namun ia tidak mustahil sekiranya perkara itu sudah menjadi rutin harian beliau.

---

³⁷ Abdullah @ Alwi Haji Hassan (2006), *op. cit.*, h. 404.

³⁸ Hamdan Hassan (1985), *op. cit.*, h. 158.

³⁹ *Ibid*, h. 159.

⁴⁰ Abdullah @ Alwi Haji Hassan (2006), *op. cit.*, h. 405.

Kredibiliti keilmuannya telah mempengaruhi ulama' setempat dan menjadikan beliau sebagai pakar rujuk mereka. Antara mereka yang selalu mengunjunginya untuk mendapat khidmat nasihat bagi menyelesaikan pelbagai permasalahan fiqah dan ilmu-ilmu Islam lainnya ialah Haji Nik Wan Daud bin Wan Sulaiman, Imam dan Mufti Kelantan (1803-1907). Tuan Tabal meninggalkan ramai anak muridnya yang terkenal sebagai Ulama', antaranya ialah anaknya sendiri, Haji Wan Musa Bin Haji Abdul Samad dan Haji Wan Abdullah Bin Haji Abdul Samad, serta anak murid beliau iaitu Tuan Guru Haji Daud dan Hakim Haji Nik Abdullah Bin Raja Zainal.⁴¹

Peranan Tuan Tabal Dalam Perkembangan Tarikat dan Tasawuf

Daerah Nusantara ini juga tidak terlepas dari melihat perkembangan pemikiran kerohanian, tasawuf dan tarikat. Terdapat pendapat yang mengatakan bahawa perkembangan Islam di Nusantara ini adalah melalui usaha gigih pedagang-pedagang dan pendakwah-pendakwah sufi.⁴² Berdasarkan hakikat bahawa perkembangan kerohanian, tasawuf dan tariqat ini adalah merupakan gejala sihat di dalam perkembangan tamadun dan pemikiran umat Islam, maka kuasa Nusantara ini juga tidak terlepas dari perkembangan tersebut. Terdapat pengajaran ilmu tasawuf dan tarikat di Alam Melayu ini telah lama bertapak dan tersebar luas, ianya mendapat perhatian dari masyarakat Islam di rantau ini dan menarik minat berbagai golongan, golongan istana, ulama', bangsawan mahupun rakyat jelata.⁴³ Sebelum membincangkan tentang peranan Tuan Tabal dalam perkembangan tarikat, terlebih dahulu perlu di jelaskan berkaitan maksud tarikat itu sendiri, iaitu secara ringkasnya ia bermaksud perjalanan di atas landasan dan jalan yang membawa kepada mengenal Allah dan menuju keredaannya.⁴⁴ Dalam Kamus Dewan tarikat bermaksud jalan untuk mencapai kebenaran dalam tasawuf / tatatertib hidup mengikut peraturan agama atau ilmu kebatinan.⁴⁵

---

⁴¹ Alias Muhammad (1977), *op. cit.*, h. 27.

⁴² Mahmud Saidun Bin Awang Usman (1992), *Intisari Aliran Pemikiran Tokoh-tokoh Tasawuf*, Kuala Lumpur: Bahagian Hal Ehwal Islam, Jabatan Perdana Menteri, h. 51.

⁴³ *Ibid.*, h. 61.

⁴⁴ Mahmud Saidun Bin Awang Usman (1992), *Sejarah Perkembangan Tarikat/Tasawuf dan Persoalan Mengenalnya*, Kuala Lumpur: Bahagian Hal Ehwal Islam, Jabatan Perdana Menteri, h. 3.

⁴⁵ Hajah Noresah Baharom *et.al* (2002), *Kamus Dewan Edisi Ketiga*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, h. 1378.

Beberapa nas al-Qur'an yang menjadi sumber dan dasar ilmu Tasawuf dan tarikat. Firman Allah SWT:⁴⁶

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ

Dan orang-orang yang berjihad untuk (mencari keredaaan) kami, benar-benar akan kami tunjukkan kepada mereka jalan-jalan kami. Dan Sesungguhnya Allah benar-benar beserta orang-orang yang berbuat baik.

Manakala tasawuf menurut Ibn Khaldun, adalah salah satu daripada cabang ilmu syariat yang muncul di dalam agama. Tasawuf itu pada asalnya merupakan perhatian khusus kepada ibadat, bersunyi-sunyian dengan Allah, berpaling dari perhiasan dunia dan mengasingkan diri daripada makhluk.⁴⁷ Berdasarkan sangkaan yang kuat, istilah tasawuf sebenarnya muncul kerana dipaksa oleh suasana, iaitu berikutan wujudnya, pengkhususan-pengkhususan dalam disiplin ilmu dengan metod masing-masing yang tersendiri.⁴⁸ Sebagai seorang ulama' di jajahan Kota Bharu, beliau adalah pengasas aliran tasawuf dan *Wihdat al-Wujud* dan Tarikat Ahmadiyah di jajahan ini khususnya, dan Kelantan umumnya.⁴⁹ Tarikat Ahmadiyah dinisbahkan kepada Sidi Ahmad bin Idris (1173H / 1760 M / 1253H / 1837M) di Yaman.⁵⁰ Beberapa orang ulama' dunia Melayu yang dianggap peringkat awal menerima ijazah dan bai'ah Tarikat Ahmadiyah diantaranya Syeikh Wan Ali Kutan al-Kelantani, Syeikh Abdul Samad Bin Muhammad Salleh al-Kelantani, Syeikh Ahmad Bin Muhammad Zain al-Fatani, dan lain-lain.⁵¹ Guru mereka ialah Sidi Ibrahim Rasyidi. Kisah Tuan Tabal menerima tarikat dari Sidi Ibrahim mempunyai hujah yang kuat, kerana jika melihat kepada tarikh beliau kembali dari Mekah, yang dikatakan sebelum tahun 1860, bererti beliau juga sempat belajar daripada Ibrahim al-Rashid. Ini kerana guru sufi ini meninggal dunia dalam tahun 1291H atau tahun 1871 Masihi.⁵²

⁴⁶ Al-Qur'an, Surah al-Ankabut, Ayat 69.

⁴⁷ Salih Ahmad al-Syami (2001), *Perjuangan Al-Ghazali Menegakkan Kebenaran dan Menghapuskan Kebatilan: Satu Panduan Untuk Ulama*, Johor Bharu: Perniagaan Jahabersa, h. 118.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Nik Abdul Aziz Bin Haji Nik Hassan (1977), *op. cit.*, h. 44.

⁵⁰ Hj Wan Mohd Saghir Abdullah (2000), "Penyebaran Thariqat-thariqat Shufiyah Mu'tabarah di Dunia Melayu", *Khazanah Fathaniyah*, Pusat Penyelidikan & Penyebaran Khazanah Islam Klasik Moden Dunia Melayu, h. 123.

⁵¹ *Ibid.*, h. 123.

⁵² Hamdan Hassan (1985), *op. cit.*, h. 157.

Tuan Tabal adalah saudara ipar kepada Syeikh Ali Kutan, kerana beliau berkahwin dengan saudara kandung Syeikh Wan Ali Kutan yang bernama Wan Kalthum, dipercayai sama-sama menerima ijazah Tarikat Ahmadiyah kepada Sidi Syeikh Ibrahim ar-Rasyidi. Menurut sumber yang belum dapat dipastikan, dikatakan bahawa Tuan Tabal kemudiannya ditawajuhkan lagi oleh Saiyidi Syeikh Muhammad bin Ahmad ad-Dandarawi.⁵³ Apapun, Tuan Tabal adalah berpegang kepada Tarikat Ahmadiyah dan bukan kepada Tarikat Syadhiliyah. Oleh itu, Tuan Tabal telah menyebarkan Tarikat Ahmadiyah di Kelantan. Daripada maklumat yang telah disebutkan di atas bahawa Tarikat Ahmadiyah termasuk salah satu tarikat yang *mu'tabarah* yang pesat perkembangannya di Semenanjung Malaysia.

Kesimpulan

Daripada perbincangan di atas, jelas dapat dilihat bahawa Tuan Tabal telah memberikan sumbangan yang cukup besar dalam pengembangan ajaran Islam di Tanah Melayu dan Nusantara. Sumbangan beliau bukan sekadar picisan tetapi beliau telah berjaya meniggalkan khazah yang cukup bernilai melalui penulisan-penulisan beliau. Salah sebuah karyanya iaitu kitab *Minhat al-Qarib* boleh dianggap sebagai kitab yang lengkap mengandungi tiga bidang atau disisplin ilmu utama iaitu Usul al-Din, fiqh dan tasawuf. Kebijaksanaan beliau mengupas isu disiplin ilmu-ilmu ini telah meletakkan kitab beliau sebagai sumber rujukan di mana sesetengah ada menganggap bahawa ia adalah versi kecil bagi kitab *Ihya' Ulumuddin* karangan Imam Ghazali. Ketekunan beliau dalam bidang ilmu juga jelas melalui sumbangannya dalam menulis kitab-kitab termasuklah al-Qur'an. Versi tulisan tangan beliau masih boleh ditemui sehingga ke hari ini,⁵⁴ di mana ia telah menunjukkan betapa Tuan Tabal sememangnya merupakan tokoh yang meninggalkan sumbangan besar kepada masyarakat di Nusantara.

---

⁵³ Hj Wan Mohd Saghir Abdullah (2000), h. 126.

⁵⁴ Tuan Tabal mempunyai naskhah al-Qur'an tulisan tangan beliau sendiri. Ada 2 buah al-Qur'an tulisan tangannya berada di dalam simpanan Prof Madya Dr Ahmad Zaki Berahim @ Ibrahim yang telah diberikan oleh penjaga sebelumnya untuk disimpan dan dipulihara.